

ДІАЛОГ МИСТЕЦТВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ НІЛИ ВОЛОШИНОЇ

Світлана Жила
доктор педагогічних наук, професор
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів

У цьому розділі проаналізовано педагогічний доробок доктора педагогічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-коресподента НАПН України Ніли Йосипівни Волошиної крізь призму взаємозв'язків літератури зі спорідненими мистецтвами.

Останні десятиліття ХХ та перше десятиліття ХХІ століть характеризувалися докорінною модернізацією змісту педагогічної освіти, тенденціями гуманізації освітніх процесів, орієнтованих на формування духовної особистості, розвиток особистісно-оцінного ставлення до мистецтва.

Вирізнення культурологічної змістової лінії у процесі вивчення української літератури дало вченому широкий простір для якісно іншої, багатограннішої, самопрезентації предмета. Встановлення зв'язків з різними видами мистецтв – продуктивний напрям у формуванні нового покоління українців, яке усвідомлює себе повноцінною частиною культурної цивілізації.

Взаємозв'язок видів мистецтв як психолого-педагогічне й естетичне явище має величезні можливості для літературної освіти школярів. Воно акумулює різноманітні художні прояви, надаючи їм цілісності й гармонійності. Взаємозв'язок видів мистецтв зумовлюється їхньою естетичною природою, генетичною, морфологічною, моральною спільністю, єдиними законами художнього мислення, особливостями людського пізнання.

Ніла Волошина розкрила особливості паралельного вивчення літератури й образотворчого мистецтва, літератури й музики, літератури й театральної образотворчості, літератури й кіномистецтва, довела, що воно вимагає від учнів активного естетичного реагування, співтворчості для досягнення художніх цінностей, виправдовує ті зусилля, які витрачає словесник на його здійснення; виховуються не тільки освічені читачі, що здатні сприймати художній текст, а й кваліфіковані глядачі, які вміють оцінити живописне полотно, кінофільм, театральну виставу.

Зроблено огляд програм з української літератури за три десятиліття (80–90-ті роки ХХ і перше десятиліття ХХІ століть), Концепції літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі, проекту Державного стандарту базової і повної середньої освіти з окремих освітніх галузей, котрі творила Ніла Волошина у складі колективів через вироблення потягу до діалогу мистецтв, культурної універсальності.

Ключові слова: Ніла Волошина, діалог мистецтв, естетичне виховання, культурологічна лінія, програми з літератури.

Н.Й. Волошина понад 40 років свого професійного життя присвятила розвитку літературної освіти в загальноосвітній школі як учитель-практик і викладач у вишах, автор монографій, програм і підручників, Концепції і першого Державного стандарту з предметної освітньої галузі.

Ніла Йосипівна Волошина народилася 2 січня 1940 року в селі Думанів Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Розпочала педагогічну діяльність у Великозаліській восьмирічній школі, що на Хмельниччині. Після закінчення в 1966 році історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту протягом шести років працювала вчителькою української мови і літератури в ЗОШ № 1 м. Вишневого Київської області. Завжди пишалася, що 18 років працювала в школі.

Потім були Науково-дослідний Інститут педагогіки Міністерства освіти України, аспірантура в Київському державному педагогічному інституті імені О.М. Горького, захист кандидатської та докторської дисертацій із проблем естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова.

Із 1987 по 2005 рік Н.Й. Волошина очолювала лабораторію методики української і російської літератури Інституту педагогіки АПН України, працювала заступником директора з наукової роботи (2006—2008 рр.), а з 2009 року — головним науковим співробітником лабораторії літературної освіти. Вона була заступником голови спеціалізованої вченої ради Інституту педагогіки АПН України із захисту кандидатських дисертацій з теорії і методики навчання української мови, української та зарубіжної літератур. Під її керівництвом успішно захищено 39 кандидатських і 5 докторських дисертацій.

Завдяки творчій наполегливій праці Ніла Йосипівна здобула авторитет провідного вченого-методиста з української літератури. Вона досліджувала проблеми естетичного виховання учнів засобами художньої літератури, розробляла наукові засади підручникотворення, працювала над методикою викладання літературних курсів за вибором у профільній школі.

У творчому доробку професора Н.Й. Волошиної близько 300 наукових праць із проблем методики літератури, серед яких навчальна програма з української літератури для загальноосвітньої школи (5—11 класи, у співавторстві з О.М.Бандурою), авторська навчальна програма з української літератури для загальноосвітньої школи (5—12 класи, співавтор, науковий редактор). Вона автор і співавтор 9 підручників з української літератури для 5, 8 класів та підручників з української літератури для 5—7 класів за авторською навчальною програмою, за що удостоєна першої премії АПН України в галузі підручникотворення, колективної монографії "Наукові основи методики літератури", методичних посібників "Ми є. Були. І будемо ми!": Виховання національної свідомості учнів засобами художньої літератури", "Писателі-класики зарубіжної літератури", автор методичних посібників "Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури", "Уроки позакласного читання в старших класах", "Вивчення української літератури в 5 класі", "Слово і образ", "Людина і труд" (два випуски), "Ні! Я жива. Я буду вічно жити!" (Леся Українка), "І. Котляревський і Г. Квітка-Основ'яненко". Н.Й. Волошина – зачинатель і організатор Всеукраїнських учнівських олімпіад юних філологів, часто голова журі на цих змаганнях.

За багаторічну навчально-виховну і наукову роботу Н.Й. Волошина нагороджена медалями НАПН України "К.Д.Ушинський", "Ветеран труда", "В пам'ять 1500-летия Києва", нагрудними знаками МО України "А.С.Макаренко", грамотою Верховної Ради України. Вона, "Відмінник народної освіти України", «Заслужений діяч науки і техніки».

Вона була людиною світової, але передусім української культури. Не жила ні дня без мистецтв. Художні тексти вигравали у її душі всіма кольорами веселки, тому й серце мала райдужне, а очі сяючі. Ніла Йосипівна бездоганно інтерпретувала мистецькі твори, отримувала незрівняну естетичну насолоду від художнього спілкування з ними, мала надзвичайно розвинений мистецький смак!!! Особистість творча, натхненна вона відбирала кращі духовні надбання для осягнення й часто повторювала, що ознайомлюючись із ними під'єднується

до колосальної енергії любові. Любила архітектуру. Пам'ятаю, з яким захопленням розповідала про Собор Святого Петра в Римі як про шедевральний велетень, спроектований Донато Браманте, зведений найзнаменитішими архітекторами за півтора століття багатьма митцями, серед яких і Рафаель, і Мікеланджело Буонарроті. Ніла Волошина пишалася храмами і фортецею рідного Кам'янця-Подільського –це місто її юності.

Ніла Волошина – це ціла доба в методиці літератури, а її педагогічна спадщина – це золотий її фонд.

Питанню використання мистецтв у процесі вивчення літератури педагогом відводиться чільне місце у дослідженнях 80–90-их років ХХ століття. Якраз у 70–90-х роках ХХ століття у педагогіці обґрунтовувався принцип міжпредметності – вихідна керівна вимога до змісту й організації навчально-виховного процесу, що впливав із його закономірностей і спрямовувався на розв'язання актуальних соціальних завдань школи (Борисенко Н., Максимова В., Пунський В., Усова А.).

Н. Волошина разом з О. Бандурою підтримали розвій принципу між предметності, який сприяв реалізації таких функцій навчання: освітньої, розвивальної і виховної, а також зафіксоване у педагогіці 70-80-х років пошвавлення у використанні творів мистецтва. Н. Волошина ствердила, що міжпредметні й міжмистецькі зв'язки відіграють важливу роль у забезпеченні єдності навчання і виховання, виступають як засіб комплексного підходу до навчання, сприяють узагальненню, синтезу знань, комплексному розкриттю навчальних проблем; одночасно вони впливають на активізацію методів і прийомів навчання, позаяк забезпечують перенесення знань і умінь учнів із різних предметів і мистецтв та їхнє узагальнення.

Естетичні концепції синтезу мистецтв стали для Н.Волошиної міцними підвалинами, що дозволили їй подолати відокремленість, ізолюваність кожного виду творчості і розробляти методіку вивчення літератури у комплексі зі спорідненими видами мистецтв.

Н.Волошина розуміла, що поєднання різних мистецтв на заняттях з літератури сприяє удосконаленню навчально-виховного процесу на основі розвитку в особистості здібностей сприймання різних знакових систем, акумуляції вербальної й невербальної інформації у своєрідний синтез (текст художнього твору збагачується мистецьким, а відтак у свідомості реципієнта виникає нове бачення і розуміння загального смислу, синкретизм відчуттів).

Є наукові проблеми, які досліджуються усе життя й становлять своєрідне узагальнення життєвого й творчого досвіду яскравої особистості. Для Ніли Волошиної такими були теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі та зв'язок літератури з іншими мистецтвами. Учений використовувала будь-які нагоди для навчання учителів бачити в поліфонії людського буття (людина-праця, людина-природа, людина-людина) естетичні явища й пропагувати художні цінності серед школярів: лекції й семінарські заняття на філологічних факультетах вишів, засідання шкільних, районних методичних об'єднань словесників, обласні й усеукраїнські науково-практичні конференції, педагогічні читання. Вона не шкодувала ні часу, ні зусиль для художньо-естетичної освіти вчителів української мови і літератури, яку розглядала як процес, заснований на педагогічно адаптованій системі художньо-естетичних знань, поглядів, переконань, досвіді творчої діяльності в царині мистецтва та емоційно-моральному відношенні до образотворчості, що спонукає формуванню художньої культури особистості. Нілі Волошиній подобалися думки Еммануїла Миська, академіка Академії мистецтв України, професора, ректора Львівської академії мистецтв про мистецьку освіту: «Досвід розвинених країн світу показує, що саме освіта є фундаментом майбутньої нації, а мистецька освіта в цьому сенсі є чи не найважливішою, адже вона відповідає за наше духовне майбуття. Ми глибоко переконані, що ніякі економічні реформи не можуть підняти державу, коли втрачаються її духовні підвалини» [1, с. 79].

Ніла Йосипівна думала про створення національної, оновленої школи – школи життєтворчості, полікультурного виховання, самореалізації особистості, в якій осердям занять з літератури має стати культуротворча домінанта; за допомогою культурного прогресу дитина завоює свій культурологічний етнопростір.

Під час виступів перед словесниками Н.Волошина часто зверталася до попереджень французького етнологіста і філософа Клода Леві-Строса: «Або ХХІ століття буде віком гуманітарних наук, або його зовсім не буде.»

Вона активно формувала цілісну «гуманітарну ауру нації» (за Ліною Костенко), дбала про утворення спільного культурного коду народу й одночасно про інтеграцію в єдиний європейський освітній простір.

Н.Логвіненко і С.Паламар писали про Н.Волошину: «Її ім'я знають учні й учителі загальноосвітніх шкіл, студенти й викладачі ВНЗ, письменники й літературознавці; її пристрасні емоційні виступи про проблеми й перспективи літературної освіти в національній школі з інтересом слухають на зібраннях учителів-словесників, науково-практичних конференціях і семінарах в Україні, Росії, Грузії, Вірменії, Прибалтиці; прочитати її праці про розвиток методичної науки мають змогу спеціалісти Франції, Німеччини, Канади» [2, с. 7].

У дисертації у вигляді наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі» Н.Й. Волошина ствердила: «Розбудова нової Української держави немислима без естетично освіченої та естетично вихованої особистості. Всебічний розвиток людини на якісно новому етапі нашого суспільства безпосередньо поєднаний з проблемою естетичного виховання і художнього розвитку, використання мистецтва слова у розв'язанні нових соціальних завдань: виховання людини доброї, милосердної і гуманної, здатної будувати самостійну державу, примножувати її культуру, шанувати мораль на основі естетичних, художніх, філософських досягнень людства, формування суспільно-активної особистості» [3, с.1].

Ніла Волошина, керуючи лабораторією літературної освіти Інституту педагогіки АПН України, допомагала нашій школі бути невіддільною від національного ґрунту і коріння свого народу, формувати і розвивати естетичну особистість. Як учений, що захистив докторську дисертацію з естетичного виховання, добре розуміла, що справжні, глибинні зміни в системі суспільного функціонування культури неможливі без вироблення нових принципів формування художньої свідомості, смаків та ідеалів, а у підмурівок українського ренесансу духовності школа має закласти перші камені. Не випадково за концепцією національної освіти естетичні потреби молоді формуватимуться як важливий аспект людської діяльності, спрямованої на самовдосконалення особистості й суспільства. У час відродження й розвитку української культури й освіти Ніла Йосипівна дбала про те, щоб література як квінтесенція нашої духовності й інші мистецтва ввійшли в усі царини шкільного життя, позаяк мали величезний вплив на школярів. На відміну від інших форм суспільної свідомості мистецтво відображає дійсність конкретно-чуттєво й цілісно, отже, і на особистість впливає комплексно, виступаючи ефективним засобом передачі соціального досвіду, раціонального й емоційного.

Оскільки художні потреби складають частину духовних потреб особистості, то Ніла Волошина радила учителям-словесникам формувати здібності адекватно сприймати художні твори й творчо їх інтерпретувати, вишукувати фактори й методи пробудження художніх інтересів школярів: «У вихованні культури почуттів важливу роль відіграє взаємозв'язок естетичного сприймання й естетичної творчості. Велике значення має естетична творчість, пов'язана з сприйманням літератури та інших мистецтв. Чим глибше тонше сприймання, тим більше зростає в учнів інтерес до власного духовного світу. Тому на передній план ставимо вироблення в учнів умінь творити словом, втілювати в художній образ свої думки, почуття і переживання. Робота над словом – це не тільки розвиток мовлення, а й самовиховання почуттів. Завдання учителя полягає в тому, щоб навчити дитину бачити, сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне і творити його в повсякденному житті.

Розвиваючи почуття краси природи, відображеної в художньому творі і побаченої в житті, ми спонукаємо дітей до творчості, яку вони виражають словом і пензлем» [3, с. 6].

Секрет успіху дисертації у вигляді наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі» полягає в точно вибраній методологічній стратегії та методичній тактиці дослідження. Суть методологічної стратегії – у системності підходів до естетичного виховання.

Працюючи над кандидатською дисертацією з естетичного виховання учнів, Н. Волошина провела педагогічний експеримент, який дав можливість сформулювати головні умови, які посилюють ефективний вплив матеріалу художніх творів. Подаємо умови, які сприяють естетичному сприйманню літературного твору учнями, за посібником Ніли Йосипівни, підготовленим за дисертаційним дослідженням:

Ідейність, глибина змісту художнього твору				Безпосереднє сприймання явищ дійсності				Інші види мистецтва				
Прекрасне і потворне у вчинках героїв	Розкриття прекрасного і піднесеного у праці і боротьбі	Показ величі ратного і трудового подвигу	Зв'язок з життям	Ознайомлення з експонатами музеїв і виставок	Участь у трудовій діяльності	Зустріч з героями праці	Екскурсії на виробництво	Театр	Телепередачі	Музичні твори	Твори живопису	Навчальні кіно- і діафільми

Як бачимо, учений особливу увагу звертала на споріднені твори мистецтва для розвитку творчої уяви, емоційного й логічного мислення у процесі естетичного сприймання літературного тексту, зазначаючи, що в учнів

«розвиваються здібності сприймати красу праці, відображену в інших видах мистецтва» [4, с.88].

Н. Волошина відзначала, що у процесі вивчення художньої літератури необхідно постійно збагачувати безпосередньо-почуттєвий досвід школярів у сприйманні естетичного в житті і в мистецтві, вчити молодь визначати своє естетичне ставлення до явищ дійсності, літературних героїв, їхніх вчинків, давати їм естетичну оцінку [4].

У підходах до реалізації експериментальної системи естетичного виховання Н.Волошина виділила чотири аспекти, які слугували теоретичними засадами її дослідження: філософський, психологічний, культурологічний і методичний. Вони стали підґрунтям для розроблення цілісної системи естетичного виховання засобами мистецтва слова, реалізовану в програмах, підручниках, методичних посібниках. В основі цієї системи – виховання красою праці, природи, людських взаємин, а відтак формування загальнолюдських цінностей – доброти, милосердя, правди, совісті, справедливості.

Усвідомлення важливості культурологічного аспекту передбачало вивчення художньої літератури у взаємозв'язках з іншими видами мистецтва в контексті національної і світової культури і на цій основі здійснювати естетичне виховання школярів. Н.Волошина відзначила, що «розвиток кожного народу відбувається у процесі постійних взаємовідносин різних народів і постійного перехреснування культурних впливів. І чим більше народу сприймає культурні впливи, вбирає в себе, перетворює і розвиває далі, тим цей народ культурніший. Висока культура українського народу зумовлюється тим, що він упродовж кількох тисяч років свого передісторичного життя сприймав впливи тих народів, які протягом тисячоліть проходили через українську землю, або входили в сусідські стосунки чи межували з українською територією» [3, с. 31].

Учений переконувала, що для того, щоб зрозуміти культуру українського народу, треба знати закони, за якими ця культура розвивається й її історію; вона твердила: «Український народ у своїй ментальності має високорозвинені

почуття краси, і не лише споглядання її, а й творення. Про це свідчать архітектурні ансамблі, храми, що збереглися до наших днів, твори живопису, графіки, скульптури. В них – втілення людського уявлення про красу, досконалість, завершеність форми і змісту» [3, с. 32].

Роздумуючи про музику, Н.Волошина завжди переконувала, що вона є іманентною українській душі й часто цитувала геніального П.Чайковського, який вивчаючи свою питому українську культуру засвідчив: «Бувають щасливо обдаровані природою і бувають так само обдаровані народи. Я бачив такий народ-музикант – це українці».

«Величезний скарб української культури – це народна пісня», - писала учений, залюблена в її магію й чари [3, с. 32].

До речі, Ніла Волошина, завжди була учасницею хорів і ансамблів (у школах, де навчалася й працювала, в училищі й виші), мала гарний голос і любила співати скрізь. Любила повторювати, що Україна здавна славиться своїми хоровими співами як церковними, так і народними, а духовний спів українців виник з внутрішнього бажання людини єднатися з Творцем і був спрямований на духовний саморозвиток і самореалізацію особистості. Розповідала, що під час хорового співу переживала часто сильне піднесення або й невимовне захоплення від невичерпної сили пісні, яка несла віру й надію, підносила дух, творила почуттєву нерозривність українського серця й української землі.

У "Наукових основах методики літератури" за редакцією Н.Волошиної шостий розділ присвячується міжпредметним зв'язкам, а другий параграф у ньому - творам суміжних мистецтв на уроках літератури: живопису, графіці, скульптурі, архітектурі, музиці, театру, кіно.

Н.Волошина твердила, що жоден із видів мистецтв, що вивчається в школі, не може розв'язати всі завдання всебічного розвитку дитини. Лише взаємодія їх як естетичне явище характеризується великими виховними можливостями. Синтез мистецтв має таку дію на учня, що формує і розвиває його гармонійно, впливає на його духовний світ. Він розвиває око й вухо,

поглиблює емоції, пробуджує фантазію, заставляє працювати думку, шліфує моральні принципи й ідеали. Методист переконувала словесників вести дітей у світ краси й добра за допомогою слова, збагачуючи його живописними, музичними, сценічними та іншими враженнями; твердила, що за умови створення системи використання споріднених мистецтв на уроках літератури й удосконаленні форм і методів одночасного вивчення суміжних мистецтв з'являється можливість поглибити й розширити, зробити усвідомленішими літературні знання учнів, збагатити культуру сприймання літературних і споріднених з нею текстів.

Уведення в процес вивчення літератури різних видів мистецтв є ефективним засобом поповнення багажу образності учнів. Н. Волошина відзначала: «Чи демонструється картина, портрет, ілюстрація, чи проводиться екскурсія до музею, картинну галерею, театр – всюди учнями сприймається конкретне відображення життя, присутнє живе споглядання, яке засноване перш за все на чуттєвому пізнанні, а тому може проявлятися в різноманітному відчутті та сприйманні, зокрема, зорових, слухових. Зорові і слухові сприйняття, які здійснюються завдяки творам суміжних мистецтв, роблять більш доступними пояснення вчителя, допомагають школярам конкретніше уявити літературних героїв, обстановку, що зображується в творі, глибше уявити і зрозуміти умови життя, що оточують письменників, їхні світоглядні позиції» [5, с.202].

У зв'язку з інформаційним перенавантаженням школярів, Н.Волошина радила словесникам розв'язувати проблеми синтезу та концентрації мистецьких знань, позаяк це сприяє вирішенню багатьох важливих дидактичних питань: «Твори суміжних мистецтв на уроках літератури стають джерелом нових знань, а тому вони допомагають формувати в учнів науково-теоретичні поняття, активізувати мислення і розвивати їх мовлення. Полегшуючи аналіз і синтез, узагальнення і систематизацію, абстрагування і конкретизацію знань з літератури, твори суміжних мистецтв стають могутнім засобом розвитку мислення учнів, а значить, становлять значну освітню цінність» [5, с.202].

Взаємозв'язок різних видів мистецтв на заняттях Н.Волошина розуміла як глибинний, сутнісний, а не зовнішній, такий, що спирається на закономірності, притаманні образотворчості в цілому й одночасно на специфічні особливості й можливості кожного із його видів. Вона вважала, що у час відродження і розвитку української культури й освіти образотворчість повинна широко використовуватися на уроках літератури, комплексно впливати на школярів. Адже синтез мистецтв спонукає творчого індивіда бути культурним поліглотом. Вивчення української літератури у взаємозв'язках з різними видами мистецтв, на думку автора, допомагає формувати національний характер, прилучає юне покоління України до духовного багатства народу й людства, ліквідує розрив між рівнем освіченості і рівнем загальної культури.

Н.Волошина показала широкі можливості залучення образотворчого мистецтва на уроки вивчення біографії письменника (автопортрети, портрети, жанрові картини, скульптурні зображення) та художнього тексту (ілюстрації як коментування, пояснення літературного твору властивими їм специфічними засобами).

Музику вона називала рідною сестрою літератури й твердила, що навряд чи яка-небудь інша образотворчість може зрівнятися з музикою силою впливу на емоційність, уяву, асоціативність школярів. Запропонувала методичні рекомендації щодо застосування прийомів роботи з творами музики з урахуванням підготовки школярів до сприймання цього виду мистецтва.

Автор вважала, що література має також "кровне" споріднення із театром, позаяк драматургія, яка завжди визначала розвиток театральної образотворчості, належить мистецтву слова так само, як і театру. Зв'язок з літературою допомагав театру відкривати в своєму мистецтві нові, раніше невідомі йому художні можливості: посилення авторського голосу, поєднання драматичної дії з розповіддю шляхом уведення образу оповідача, "особи від автора", прийоми відчуження, в яких поєднувалися в одній особі і герой драми, і оповідач. А театральна інтерпретація літературних текстів сприяє виявленню прихованих шарів змісту; театральна творчість пропонує високий рівень

розвитку художнього сприймання літературного твору, здатність найвишуканішого аналізу його художньої тканини. Н.Волошина радила використовувати на уроках літератури і такий неповторний вид мистецтва як кіно (особливо фільми – екранізації тих літературних творів, що текстуально вивчаються в школі). Глибина сприймання тексту та екранного еквівалента завжди залежить від навичок аналізу цих мистецтв: уводячи обговорення художніх кінофільмів до уроку літератури, переконувала враховувати, що їх необхідно розглядати не як ілюстрації до літератури, а як самостійний твір мистецтва. Тільки в такому випадку вони будуть ефективним засобом активізації уваги учнів до літературних першоджерел та своєрідністю інтерпретації в суміжному мистецтві – кіно.

Ніла Волошина, як ми уже зазначали, у видавництві «Мистецтво» видрукувала комплекти (картини і методичні рекомендації) за творчістю І.П.Котляревського, Г.Ф.Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки «Ні! Я жива! Я буду вічно жити» (1986, 1990 рр.), у яких розглядала мистецтво слова у зв'язку з живописом, графікою таких художників, як А.А.Токарев, В.А.Ульянова, В.І.Васянович. Ці комплекти цінні тим, що в них систематизований підбір образотворчого матеріалу, присвячений як біографії письменника, так і його творам. Учений-методист розуміла, що ілюстрації допоможуть школярам зрозуміти майстерність письменника у розкритті характерів персонажів, у змалюванні обстановки, у побудові сюжету і в розумінні загальної композиції твору. Автор накреслила шляхи ознайомлення учнів 9-10 класів з творами образотворчого мистецтва у процесі занять з літератури, головне завдання вбачала у важливості проблеми залучення суміжного мистецтва для розкриття внутрішніх резервів, якими володіють названі теми для більш широкого й різнобічного виховання старшокласників.

У методичних рекомендаціях до комплектів Ніла Волошина науково обґрунтувала специфіку паралельного вивчення літературного й живописного та графічного текстів, показала основні засоби активізації пізнавальної діяльності учнів за допомогою образотворчого мистецтва, акцентувала на

особливостях виражальних можливостей слова й зображення, довела, що вивчення літературних тем у взаємозв'язках зі спорідненими мистецтвами сприяє узгодженню знань з основ різних галузей мистецтвознавства, а відтак створює умови для формування єдиної наукової системи поглядів на мистецтво як форму суспільної свідомості.

У процесі роботи з підготовленими Нілою Йосипівною для шкіл комплектами учителями України набуто значний досвід вивчення літератури у взаємозв'язках з живописом, графікою. Словесники зізнавалися, що ці матеріали допомагали учням глибше проїнятися ідеєю твору, збагнути його проблематику, краще запам'ятати сюжетні лінії, візуально побачити героїв. Зіставлення літературних фактів із живописними й графічними ілюстраціями А.А.Токарева, В.А.Ульянової, В.І.Васяновича сприяло розвитку в школярів наочно-образного й критичного мислення, активізації навчально-пізнавальної діяльності старшокласників, спонукало до глибокого розуміння закономірностей розвитку мистецтва, формувало інтелектуальний і моральний світ школярів.

Основні напрями роботи з української літератури визначаються навчальними програмами для загальноосвітньої школи. У програмі з української літератури 1984 року зафіксовано погляди Н. Волошиної на літературу як мистецтво слова, що розглядалося як важливий чинник естетичного виховання школярів.

«Програма середньої загальноосвітньої школи. Українська література (5–11 кл.) 1989 року засвідчила посилення естетичної лінії розуміння літератури й руйнування радянських канонів та приписів щодо документів такого типу. А далі Ніла Йосипівна стає лідером у формуванні нових програм з української літератури, найчеснішим і найдемократичнішим упорядником, який дбав про духовну енергію українського роду й народу.

Із 1995-го по 1997-ий рік система літературної освіти школярів України здійснювалася в основному за допомогою трьох варіантів програм "Українська література для шкіл з українською і російською мовами навчання 5-11 класи (8-

11 класи)", затверджених Міністерством освіти України. Програми з української літератури Інституту педагогіки АПН України (автори кандидати педагогічних наук Н.Волошина, О.Бандура), Інституту літератури ім.Шевченка НАН України (автори кандидати філологічних наук О.Гончар, Т.Гундорова, Ю.Ковалів, А.Кравченко, Р.Міщук, Н.Шумило, доктори філологічних наук В.Дончик, М.Яценко), Київського університету ім.Тараса Шевченка, Інституту українознавства (автори академік АН ВШ, доктор філологічних наук, професор П.Кононенко та кандидат педагогічних наук В.Неділько) спрямовували вивчати художні тексти як мистецтво слова. У пояснювальних записках до трьох варіантів програм з української літератури не акцентувалася увага на взаємозв'язках словесної образотворчості з іншими видами мистецтв.

На нашу думку, позаяк суміжні образотворчості виконують низку педагогічних функцій: активізують увагу; підносять емоційний тонус навчально-пізнавальної діяльності; слугують опорою емоційній пам'яті; знижують напругу уроку, то, очевидно, доцільно було б наголосити на необхідності органічного поєднання літератури з різними видами мистецтв.

Проте анотовані описи трьох варіантів програм з української літератури, безперечно, засвідчують усвідомлення творчими колективами національної культури як цілісності. Так, скажімо, автори програми з української літератури Інституту педагогіки АПН України Н.Волошина і О.Бандура під час вивчення творчості Т.Шевченка у 9 класі рекомендують вивчати тему "Т.Шевченко - видатний художник, цінність його живописної спадщини", підкреслюючи генетичну спорідненість для українського генія різних видів мистецтв [6; 69]. На нашу думку, це є позитивним фактором програми: долається "цехова" замкнутість літературознавців і мистецтвознавців, розглядається проблема органічного взаємовпливу літератури й образотворчого мистецтва в українській культурі. Автори цієї програми тримають в полі зору різні мистецтва (музику, театр, кіно), зважаючи на їхню специфіку і взаємозв'язки, межі і можливості, тому серед анотаційних описів зустрічаємо такі цікаві й конче потрібні формулювання, як: "Розвиток української музики; творчість М.Лисенка";

"Украдене щастя" - соціально-психологічна драма, її сценічна історія"; "Режисерська майстерність О.Довженка"; "Пісенна творчість поета ("Дзвенить у зорях небо чисте...", "Я стужився, мила, за тобою..."). Широка популярність твору "Два кольори", що став улюбленою народною піснею"; "Робота (І.Драча - С.Ж.) в кінодраматургії (кіноповісті "Криниця для спраглих", "Іду до тебе", "Київська фантазія на тему дикої троянди - шипшини"). Постійний пошук нових зображувальних засобів кіномови, нових форм..." [6, с. 78, 81, 105, 116, 121].

Як ми пересвідчилися, Н.Волошина і О.Бандура показують, що для творчості українських письменників властиві зв'язки і типи взаємодії кількох видів мистецтв, які функціонують не окремо один від одного, а в щепленні.

Вивчення динаміки цих взаємодій і взаємопереходів на уроках української літератури сприяло розумінню закономірностей розвитку мистецтв в Україні.

У 1998 році Міністерство освіти України знову пропонує вчителям-словесникам три варіанти програм з української літератури. Програма Інституту літератури ім.Т.Шевченка НАН України залишається в редакції 1996 року, тобто без змін.

Програма Інституту українознавства та Національного університету ім.Т.Шевченка пронизана ідеями народознавства, спрямована на формування духовної незалежності суспільства, передбачала "формувати покоління людей, спроможних гідно представляти себе і свій народ у світовій цивілізації та культурі" [7, с. 6].

У "Пояснювальній записці" до програми наголошувалося лише на міжлітературних зв'язках, але на вступних заняттях пропонувалося досліджувати взаємозв'язки і взаємодію літератури з іншими видами мистецтв (живописом, театром, вокальним мистецтвом, кіно). У анотаціях часто зустрічалися формулювання типу: "Розвиток живопису та музики - як церковної, так і світської. Значний внесок українських композиторів Д.Бортнянського, А.Веделя, М.Березовського в розвиток хорового мистецтва, їхній вплив на дальший розвиток музики"; "Наталка Полтавка" на сцені";

"Романс як літературно-вокальний твір"; "Романс як різновид пісні. Народний романс"; "Тема "Лісової пісні" в музиці та інших видах мистецтва. Балет М.Скорульського, опера В.Кирейка"; "...Музичність поезії - ознака поетичного стилю О.Олеся. Популярність пісень на його вірші" [7, с. 49, 53, 55, 66, 76, 80].

Програма з літератури 1998 року Інституту педагогіки АПН України націлювала вчителя на вивчення літератури в системі інших мистецтв, пропонувала знайомити з художнім образом у творах суміжних мистецтв.

У "Пояснювальній записці" до програми "Українська література. 5-11 класи для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання" Інституту літератури ім.Т.Шевченка НАН України 2002 року видання (керівник авторського колективу - М.Жулинський, академік НАН України, доктор філологічних наук, професор; загальна редакція Р.Мовчан, кандидат філологічних наук, доцент; укладачі: кандидати філологічних наук Р.Мовчан (5-8 кл., 11 кл.), Н.Левчик, О.Камінчук, М.Бондар (9-10 кл.), доктор філологічних наук М.Сулима, В.Сулима (давня література) відсутнє акцентування на взаємозв'язки мистецтва слова з суміжними (автори програми пропонують лише міжлітературні зв'язки).

Інколи, правда, з'являються намагання вивчати літературу в контексті деяких мистецтв. Тоді в анотаціях відчутні якісь мляві порухи-натяки до мистецьких аналогій. Так, скажімо, у 9 класі монографічна тема "Тарас Шевченко" (22 год.) має серед інших і такі формулювання: "Перші вияви художнього таланту", "Академія художеств", "Мистецька діяльність в Україні", "Контекстні ряди: образ Богоматері в українському живопису Х - ХІХ ст." до поеми "Марія" [8, с. 65, 68].

О.Слоньовська, аналізуючи проект програми для 9-10-их класів (укладачі Н.Левчик, О.Камінчук та М. Бондар) правильно критикує авторський колектив: "... при вивченні творчості Шевченка укладачі ухитрилися раз по раз забігати наперед. Не уявляю, як має реалізувати учитель таку настанову: "Контекстні ряди: образ Богоматері в українському живопису Х - ХІХ ст." [9, с. 30-31].

На нашу думку, учителі української літератури не хотіли навчати учнів за цією програмою передусім тому, що вона не зважала на специфіку мистецтва і перетворювала вивчення предмета у безперервний потік імен і творів, у таке собі, за визначенням словесників, "заголовково-оглядове" ознайомлення з літературними періодами, напрямками, персоналіями і текстами. Про зацікавлення поетикою художнього твору, занурення у його смислові глибини, взаємозв'язки між мистецтвами (парні синтези, синестезію) не йшлося.

Калейдоскопічність програми, яка наслідує академічні схеми вивчення історії літератури, перевантаженість оглядовими темами, запрограмовує, за словами Г.Клочека, "ковзання поверхнею явища".

Переконані: можна навчати учнів лише на вишуканих художніх і духовних творах, а не намагатися увести в навчально-виховний процес з літератури усю множинність персоналій і все розмаїття тематики їхніх текстів. Адже успіх мистецької освіти в школі не вимірюється кількістю художніх одиниць, що уведені до програми, а визначається досягненням естетичної своєрідності кожної художньої моделі світу.

Невизнання словесниками і першої, і другої програми Інституту літератури НАН України ім.Т.Шевченка породжене методичною некомпетентністю її авторів.

За інформацією Г.Клочека, яка базувалася на дослідженнях Міністерства освіти і науки України, переважна більшість учителів (далеко за 90 %) вибирала програму Інституту педагогіки, одиниці пробували (і часто не витримували) працювати за першою програмою Інституту літератури.

Погоджуємося із міркуваннями автора, висловленими у статті "Якби ви вчилися так, як треба...": "мало бути знавцем історії і теорії літератури, володіти глибокими знаннями з вікової психології та з методики викладання літератури - всього цього виявиться замало, якщо немає ґрунтового, практичного досвіду безпосередньої роботи в школі. Без нього неможливо укласти програму із задовільним рівнем оптимізації" [10, с. 17]. Думки автора є

аксіоматичними, із яких напрошується висновок: програми повинні укладати методисти.

Програма для середньої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням української літератури у 8-11 класах, для класів з гуманітарним профілем, гімназій, ліцеїв та коледжів (укладачі: доктор філологічних наук, професор Г.Семенюк, кандидат педагогічних наук, заслужений учитель України В.Цимбалюк), підготовлена в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, була вдалою спробою спрямування словесника на активізацію естетичної діяльності старшокласників. Цю програму високо оцінювала Н.Волошина. До речі, заслужений учитель України В. Цимбалюк був у складі творчої групи і брав участь у формувальному етапі експерименту з естетичного виховання, який проводила Ніла Йосипівна.

Орієнтування на процес художньо-педагогічного спілкування під час вивчення літератури зумовив пошук естетично виправданих і значущих методів і прийомів, покликаних зумовити взаємовплив учителя і учнів з метою стимулювання або коректування духовного розвитку старшокласників. У пояснювальній записці до програми автори відзначали: "Літературний процес розглядається у зв'язку з мистецьким життям України та розвитком світової літератури, учні глибше знайомляться з новинками літератури і мистецтва. Вони більше залучаються до практичної позакласної роботи з підготовки та проведення літературно-мистецьких вечорів, конференцій з метою розвитку естетичних смаків та загальної культури" [11, с. 3].

Г.Семенюк і В.Цимбалюк через анотаційні описи налаштовували словесників на оперативну трансляцію полімистецьких явищ і традицій школярям України. Пошлемося на кілька прикладів:

- Роль "Енеїди" у формуванні національної свідомості народу. Її широке використання в інших видах мистецтва (художник А.Базилевич, композитор М.Лисенко, сценічна історія в Київському театрі ім.І.Франка).
- Втілення образу Катерини в творах мистецтва.

- Музика. Микола Лисенко - творець національного напрямку в музичному мистецтві, "батько" української музики. Автор опер і оперет "Тарас Бульба", "Різдвяна ніч", "Утоплена", дитячих опер "Коза - Дереза", "Пан Коцький"; музики до багатьох творів Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, О.Олеся, вокальних і хорових творів тощо.

- Розвиток народного декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури та скульптури, малярства та графіки (М.Пимоненко, С.Васильківський, К.Трутовський, М.Мурашко та ін.).

- Синкретичний характер поезії (П.Тичини - С.Ж.), використання засобів музичного і образотворчого мистецтва.

- Пісенна творчість Д.Павличка, його творча співдружність з композитором Олександром Білашем ("Два кольори", "Лелеченьки", "Я стужився, мила, за тобою..."). Популярність його пісень серед народу [11, с. 20, 25, 32, 47, 57].

Г.Семенюк і В.Цимбалюк акцентували на мистецьких контекстах, подавали літературу як естетичну категорію, вчили учнів дивитися на белетристику як одну зі складових світової культури.

У проекті програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання "Українська література 5-12 класи" Інституту педагогіки АПН України (автори Н.Волошина, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України; А.Градовський, кандидат педагогічних наук, доцент; С.Жила, кандидат педагогічних наук, доцент; Г.Клочек, доктор філологічних наук, професор; Н.Логвіненко, І.Одинець, співробітники Інституту педагогіки АПН України; Б.Степанишин, професор) виділено рубрику "Мистецькі аналогії", а в "Пояснювальній записці" зазначено, що вона зорієнтує учителя на вивчення української літератури у взаємозв'язках з іншими видами мистецтв (живописом, графікою, музикою, театром, кіно).

Започаткована рубрика "Мистецькі аналогії" засвідчила великий духовний і морально-етичний потенціал української культури, потужну енергетичну

субстанцію національних цінностей. Мистецтва, які існують в межах однієї культури, можна порівняти з пучком силових ліній, що поєднують два полюси магніта: за численної множинності й різноманітні траєкторій вони мають початкову точку - оригінальний тип національного світобачення і загальну кінцеву - твір образотворчості, в якому зацікавлене суспільство. Але на відміну від реального магніта, силові лінії якого завжди є паралельними, види і жанри мистецтв переплітаються в численній множинності точок, утворюючи складну картину національної культури. Зважаючи на плідність взаємообміну ідеями, темами, проблемами, які почасти слугують живильною водою для розвитку того чи іншого виду мистецтва, вивчення царин зіткнення й активної взаємодії різних видів естетичної діяльності набуває особливої значущості й актуальності. Виявити найприкметніші для української літератури та суміжних мистецтв точки таких перехрещень – було метою нашої рубрики.

Вона уводилася з надією на те, що словесники України усвідомлять важливість комплексного підходу до використання культуротворчого впливу різних видів образотворчості у процесі вивчення літератури, необхідність формування в особистості цілісної картини України й світу. Мистецтва народжують почуття, які дають змогу взаємодіяти зі світом. З почуттів розпочинається психічна активність людини, ними вона й завершується. Український психолог В.Роменець писав: "Почуття народжують мотивацію, волю, мислення людини, її сприйняття, пам'ять, особливо характер і індивідуальність, суспільне життя народу" [12, с. 6].

Почуття завжди спонукають до творчої діяльності. Мистецькі аналогії мали сприяти формуванню художніх смаків школярів, умінь правильно розуміти та цінувати художні твори.

Ми розуміли, що міжмистецькі зв'язки на уроках літератури здійснюватимуться залежно від досвіду та умінь учителя, а також від змісту навчального матеріалу й наявних у словесника творів суміжних образотворчостей.

До проекту програми з української літератури було введено й особливі теми та твори - такі, які вимагали знань з інших видів мистецтв. Скажімо, тема "Т. Шевченко-художник", музична лірична повістка "Меланхолійний вальс" О.Кобилянської чи музична драма М.Куліша "Патетична соната". У тих випадках, коли закони однієї образотворчості допомагають зорієнтуватися в законах іншої, комплексне застосування мистецтв на уроках літератури дозволяло учням засвоювати загальні для цих мистецтв особливості та закономірності розвитку.

Для рубрики "Мистецькі аналогії" відбиралися твори суміжних мистецтв (живопису, графіки, художньої фотографії, скульптури, музики, театру, кіно), які прославляли український світ, відтворювали психологію та філософію рідного народу, показували етноісторичну панораму часу, героїзм як генетику нації, розкривали поетичну душу людини, її багате внутрішнє "я".

Ми намагалися давати можливість школяреві й словесникові зрозуміти, що літературу неможливо розглядати поза контекстом культурного розвитку, духовного розвою нації.

За нашою програмою мала постати Україна, її мистецький космос, творчий геній народу, оскільки розглядали літературу в єдиній системі культури, в єдиній системі розвою мистецтв і хотіли, щоб учителі й учні відчули й повірили, що український народ - один із найталановитіших у світі.

Наші школярі мусили усвідомити, що настає час сильних, яскравих, національно самобутніх культур. Ми - українці - можемо бути цікавими для інших народів лише тоді, коли збережемо неповторність і феноменальність.

Отже, головною метою введення до проекту програми з української літератури рубрики "Мистецькі аналогії" було формування духовної культури школяра в тісному зв'язку з культурою народу, розвиток особистісно-ціннісного ставлення до мистецтв, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

До рубрики "Мистецькі аналогії" залучалися також визначні зразки художніх одиниць, створених у різні часи представниками різних народів.

Під час відбору музичних, малярських, графічних, скульптурних, театральних та кінематичних зразків враховувалися такі вимоги:

1. Залучені твори суміжного мистецтва мали вирішувати навчальні, виховні й розвивальні завдання.

2. Відповідати віковим особливостям школярів.

3. Бути різноманітними за художніми системами та формами.

4. Повинні відзначатися високою художньою досконалістю, правдивістю й допомагати учням глибше засвоювати біографічні матеріали та тексти.

5. Сприяти здійсненню безпосереднього зв'язку літературного й мистецтвознавчого матеріалу, формуванню в школярів умінь і навичок самостійної роботи з творами мистецтва.

Вивчення української літератури у взаємозв'язках із суміжними образотворчостями можливе за таких умов:

- належного рівня загальної культури і професійної підготовки словесника;
- оновлення педагогічної технології вчителя з орієнтацією на готовність до ефективного використання різних мистецтв на заняттях;
- ретельного оптимального відбору окремих творів різних мистецтв;
- врахування специфіки художньої перцепції кожного виду мистецтва;
- застосування елементів різних образотворчостей у практиці словесника матиме системний характер;
- базування літературної інтерпретації на міжмистецьких узагальненнях;
- забезпечення оптимального добору форм, методів і методичних прийомів літературного розвитку школярів; готовності вчителя до співробітництва з учнями;

- мистецько-творча діяльність школярів міститиме накопичення необхідних знань з теорії та історії мистецтв, формування читацької, глядацької, слухацької культури та навичок виконавства.

Літературна освіта, завдячуючи й Н.Волошиній, переживала на початку третього тисячоліття період глибинних модифікацій. Це засвідчила "Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі" [13]. Цей документ визначав стратегічні напрями розвитку мистецької освіти на найближчі 15 років. Визначаючи мету і завдання літературної освіти, авторським колективом стверджено, що література у школі повинна вести школярів у світ прекрасного, вивчатись у контексті суміжних мистецтв, формувати читацькі якості, виховувати духовно багату особистість. Отже, з одного боку, зроблено акцентацію на художню підготовку учнів, а з другого - на формування їхнього внутрішнього світу. А серед завдань, які мали розв'язуватися під час вивчення літератури в 12-річній школі й такі важливі:

- утвердження естетичної домінанти;
- осягнення школярами художніх моделей світу (художньо-пізнавальне коло);
- формування читацьких навичок учнів;
- удосконалення мистецьких запитів і смаків школярів, формування у них потреби систематичного спілкування з мистецтвом, духовне збагачення під впливом отриманих мистецьких вражень (духовно-творче коло всебічного розвитку особистості).

Автори концепції в підмурівок побудови змісту літературної освіти поклали найголовніші принципи державної політики України в галузі освіти: фундаментальності, науковості та системності знань, врахування культурологічного і національного аспектів, а також найкращих надбань вітчизняної та зарубіжної методик викладання літератури [13, с. 4].

Акцент у процесі опанування художніми цінностями переносив з традиційної настанови на засвоєння певної кількості інформації до вивчення літератури крізь призму культурологічної науки.

Під час підбирання змісту літературної освіти науковці радили виходити з таких концептуальних позицій:

- формування в школярів цілісної художньої моделі світу, естетичного й морального осягнення екземпліфікаційних (від англ. exemplification - пояснення прикладом, екземпляром) одиниць, "уявлення про взаємозв'язок і взаємозалежність літературно-мистецьких та культурних явищ";

- осмислення основних понять про літературні факти і явища;

- осягнення художніх смислів найкращих творів;

- ознайомлення із найвагомішими фактами, поняттями і явищами, "мінімізація змісту" - уміння через мале бачити велике.

Автори концепції наголошували: "Зміст шкільної літературної освіти - це система, яка має зберегти інваріантне ядро, що доповнюється варіативним складником, наприклад, теоретичними знаннями або матеріалом, що розкриває зв'язки літератури з іншими видами мистецтв та різними сферами діяльності..." [13, с. 4].

У "Державному стандарті..." (Н.Волошина – співавтор) для освітньої галузі "Літератури" визначено три змістові лінії: аксіологічну, літературознавчу й культурологічну [14, с. 25].

За культурологічною лінією для старшої школи передбачено взаємозв'язаність літератури з різними видами образотворчості; діалог культур, його вплив на мозаїчну картину літературного процесу; зв'язок літературних художніх систем з естетичними пошуками в суміжних видах мистецтв, взаємозв'язки широких спектрів образного пульсування культурних ареалів.

Пам'ятаю як нам обом: і мені й Нілі Йосипівні сподобалися думки літературознавця й культуролога Марії Зубрицької про діалог культур: «Найхарактернішою ознакою дискурсу гуманітарних наук усіх посткомуністичних суспільств є покvapливе намагання заповнити лакуни, розриви, інформаційний голод, які спричинив облудний поділ на «наш/чужий» світ. Як і Східна, так і Центральна Європа опинилася у ситуації між – часом і між – простором, коли «все – вже – відомо» там і водночас «нічого ще не

почалося» тут. Йдеться не про практикування досвіду того, що вже було там, але ще немає тут, а про потребу діалогу, коли «Я» потребує «Ти» чи «Іншого», щоб пізнати себе збоку, оскільки окремо взятий текст потребує іншого тексту, щоб утворити текстуальну мозаїку, бо саме у цьому й полягає феномен людського спілкування і спілкування культур» [15, с. 16].

Пам'ятають педагоги й методисти України, як Ніла Волошина продуктивно заповнювала ці лакуни. Анатолій Градовський і Юрій Тимошенко, дослідники її творчості, писали: «Тож не випадково, що примат естетичного над ідеологічним став визначальним критерієм у запропонованій Н.Й.Волошиною в 1993 році новій постколоніальній концепції літературної освіти в Україні, де розкрито завдання, зміст і структуру літературної підготовки, починаючи від молодшої школи до вищих навчальних закладів. Цією концепцією, як і розробленою відповідно до її основоположних засад Програмою української літератури для 5-11 класів, яка містила імена й твори, незаслужено вилучені з історії національного письменства, розпочалося кардинальне оновлення всієї системи літературної освіти в загальноосвітній школі, переорієнтація її на загальнолюдські й національні духовні координати» [16, с. 21-22].

Учений визволяла інтелект України із забуття, щоб він повноцінно реалізував себе й дав можливість реалізуватися й відбутися українцям. Робила це сміливо. І як тут не згадати сентенцію Поля Рікера: «ми втягнуті в історію інших, історію, яка розповідається про них самих і через них – про нас» [15, с. 30].

Висновки

Ніла Волошина – ціла доба в методиці літератури, а її педагогічна спадщина – це золотий її фонд. Творче наукове дозрівання вченого збіглося в часі з процесом розпаду тоталітарної радянської свідомості. З середини 80-их років і до кінця XX століття та протягом першого десятиліття XXI століття – активний реформатор літературної освіти в Україні, орієнтує словесників на вивчення української літератури як складника духовної культури людства й

народу і як один із видів мистецтва, який становить специфічну, художньо-образну форму відображення дійсності, духовно-практичного освоєння світу.

Аналіз педагогічної спадщини Ніли Волошиної засвідчує, що вона наскрізь пронизана естетичним елементом, який у вченого набуває кардинальне значення, виступає як об'єднувальний центр у процесі вивчення української літератури, а використання суміжних мистецтв на уроках розглядається як один із найважливіших і найреальніших шляхів підвищення художньої підготовки школярів. За допомогою укладання нових програм і підручників з української літератури, Концепції літературної освіти, схваленої Міністерством освіти і науки 2002 р., Державних стандартів Н. Волошина намагалася об'єднати, зв'язати, синтезувати ціннісно-духовні смисли різних мистецтв для кращого усвідомлення текстів і розуміння біографій митців, формування в учнів цілісної художньої картини світу.

Учений-методист ствердила, що синтетичний характер художньої діяльності зумовлює таку ж – синтетичну, нерозчленовану – єдність освіти, виховання і навчання, під час якої формуються художньо-творчі здібності особистості. Вона учила нас аналізувати художній текст як культурний універсум, радила рухатися нашої аналітичній думці від осягнення просторово-часової панорами художньої дійсності з її характеристиками до розуміння генетичних, контактологічних зв'язків з різними мистецтвами. Переконувала словесників, що специфіка структурно-кодової побудови літературного тексту часто потребує залучення інших мистецтв як своєрідних ключів для відмикання тієї чи іншої дії художньої системи, а суміжна образотворчість у таких випадках стає для літературного твору орієнтиром, символом і допомагає розкодувати текст.

У навчально-методичних посібниках, рекомендаціях для вчителів Н. Волошина радила здійснювати культуровідповідну літературну освіту, формувати в учнів глибокі знання про духовне життя людства та особистості, літературу та культуру України й світу, ціннісні орієнтації, судження та

уявлення школярів, а для цього пропонувала використовувати різні форми, методи й прийоми та шляхи роботи з твором.

Діалог мистецтв на уроках української літератури Ніла Волошина бачила продуктивним за таких умов:

- оновлення педагогічної технології вчителя з орієнтацією на готовність до ефективного використання споріднених образотворчостей;
- системного характеру залучення суміжних мистецтв;
- забезпечення оптимального добору форм, методів і методичних прийомів літературного розвитку школярів у взаємозв'язках з різними образотворчостями;
- мистецько-творча діяльність учнів міститиме накопичення необхідних знань із теорії та історії мистецтва, формування читацької, глядацької, слухацької культури й навичок виконавства.

Учений-методист уперше започаткувала в Україні створення навчально-методичних комплектів підручник – посібник з творами образотворчого мистецтва за сюжетами літературного матеріалу, вміщеного у підручнику, та методичними рекомендаціями, спрямованими на естетичне осягнення художнього образу.

Список використаної літератури:

1. Мисько Е. Львівська академія мистецтв у міжнародних зв'язках // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта: Зб. наук. праць / Упоряд. і відп. ред. С.О. Черепанова. – Львів: Каменяр, 1998. – Вип.3. – С.79–80.

2. Логвіненко Н., Паламар С. Учителю! Перед іменем твоїм!..// Ніла Йосипівна Волошина: біобібліогр. покажч. /НАПН України, Держ. наук. – пед. б-ка України ім. В.О.Сухомлинського; [упоряд.: Павленко Т.С., Кириї С.В., Бондаренко В.В.; наук. ред. Рогова П.І.; наук. рец. Логвіненко Н.М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л.О.; літ. ред. Зозуля С.М.]. – К.: Задруга, 2010. – 200с. – (Сер. «Ювіляри НАПН України»; вип. 28).

3. Волошина Н.Й. Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі: Дисертація у вигляді наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Київ, 1995. – 72 с.
4. Волошина Н.Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. Посібник для вчителів. – К.: Рад.шк., 1985. – 104 с.
5. Наукові основи методики літератури. Науково-методичний посібник / За редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
6. Програми середньої загальноосвітньої школи. Українська література для шкіл з українською і російською мовами навчання. 5-11 класи. 8-11 класи.- К.: Освіта, 1995. - 320 с.
7. Програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5-11 класи. - К.: Перун, 1998. - 271 с.
8. Українська література. 5-11 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. - К.: Генеза, 2002. - 136 с.
9. Слоньовська О. Проекти - завжди лише проекти // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. - 2002. - № 2. - С. 29-38.
10. Клочек Г. „Якби ви вчилися так, як треба...“: Спроба системного аналізу сучасної шкільної мовно-літературної освіти // Українська мова та література. - 2002. - Березень. - Число 11 (267). – С. 1–11.
11. Програма для середньої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням української літератури у 8-11 класах, для класів з гуманітарним профілем, гімназій, ліцеїв та коледжів (проект) / Укладачі: доктор філологічних наук, професор Г.Ф.Семенюк, кандидат педагогічних наук, заслужений учитель України В.І.Цимбалюк // Українська мова та література. - 2002. - Лютий. - Число 6. - С. 2-64.

12. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник, 2-ге вид., доп. - К.: Либідь, 2001. - 288 с.
13. Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі //Українська мова та література. - 2002. - Березень. - Число 11 (267). - С. 1-11.
14. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. - 2004. - №1. - С. 174-184.
15. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – 832с.
16. Градовський А., Тимошенко Ю. Науковий портрет Н.Й.Волошиної// Ніла Йосипівна Волошина: біобібліогр. покажч. /НАПН України, Держ. наук. – пед. б-ка України ім. В.О.Сухомлинського; [упоряд.: Павленко Т.С., Кирій С.В., Бондаренко В.В.; наук. ред. Рогова П.І.; наук. рец. Логвіненко Н.М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л.О.; літ. ред. Зозуля С.М.]. – К.: Задруга, 2010. – 200с. – (Сер. «Ювіляри НАПН України»; вип. 28).